

DEKOLONIZACE A PROBLÉMY TŘETÍHO SVĚTA

Jan Klíma

Motto: *Třetí svět – toto dílo nezodpovědnosti Západu, který byl kdysi daleko od ulic našich měst, ale vír globalizace jej vtáhl dovnitř – je skládkou hrůz. My jsme páni té skládky a jsme odpovědni za jedy, které šíří.* (Václav Bělohradský)

Rychle postupující unifikace a propojenost světa přinesla nejen český vstup do Evropské unie, ale také nutnost reflektovat širší prostory v jejich kulturní a názorové pestrosti. Klíčem k pochopení světa je znalost důležitých historických procesů, které k současnosti vedly. Po dějinách kolonialismu, které prosadily evropský vliv na většinu glóbu, došlo k opačnému procesu dekolonizace. Jestliže OSN v roce 1945 zakládalo 50 států, pak roku 2003 měla světová organizace 191 členů, z nich většinu z „třetího“ rozvojového světa. Problémy této velké části glóbu se přenášejí na světový „Sever“ stále intenzivněji.

Jedním z nejzávažnějších témat moderní historie se proto staly **dějiny světové dekolonizace**. Utváření nových států jako výsledek a závěr dějin kolonialismu se z hlediska dějin mezinárodních vztahů označuje jako „globalizace vestfálského systému“, tedy jako dotvoření množiny suverénních států, které nacházíme na dnešní pestré mapě světa. Ačkoli české prostředí nemělo s kolonialismem mnoho společného, dějiny dekolonizace se týkají také nás: příliv nových států do mezinárodního společenství přinesl nejen multikulturalitu a obohacování geografických, etnografických a dalších vědomostí o našem světě, ale také mnoho třecích ploch, specifických problémů a nových konfliktů, na jejichž řešení se musí podílet každý člen mezinárodního společenství. Poslední vypjatá etapa světové dekolonizace vyvolávala intenzivní pozornost a politickou angažovanost i v českém prostředí a řada důsledků dekolonizačního procesu (migrace, lokální války aj.) se projevuje přímo v českých azylových táborech, imigrační politice či mezinárodních závazcích.

Rozsáhlý a na počet kauz bohatý historický proces vyvolává řadu otázek, na něž lze odpovídat spíše případ od případu než paušálně:

- **Proč** opakovaně, ale trvale docházelo k rozkladu koloniálních říší budovaných Evropany v zámoří od 15. století? Většinou si dekolonizaci logicky vynutilo utvoření nového společenství, v němž díky odlišnému přírodnímu, rasovému, etnickému a

kulturnímu prostředí vznikla nová národní **identita**. Tato identita se mnohdy zcela jasně vyprofilovala až v konfliktu (války za nezávislost, národně osvobozené hnutí).

- **Kde proběhla dekolonizace úspěšně**, tedy jako vznik nového životaschopného národa? Tam, kde byly splněny především subjektivní podmínky odloučení od „mateřské země“; mezi ně patří v první řadě poučená, vzdělaná a relativně početná **elita** schopná formulovat a obhájit **program** (včetně ideologie, náboženství, vlastního způsobu života atd.) existence a rozvoje nového společenství–státu. Důležitou objektivní podmínkou úspěchu byl dostatečný časový horizont umožňující vyzrání národní identity a vykrystalizování místních elit.
- **Kde proběhla dekolonizace neúspěšně**, tedy jako utvoření konfliktního a problematického společenství? Tam, kde se nevytvořila schopná a vzdělaná elita, kde nedošlo k jasnému vědomí národní identity, kde byl celý proces dekolonizace deformován cizími zájmy nebo příliš **urychlen** tlakem světového řádu v prostoru uměle vymezeném v období kolonialismu a spojujícím nesourodá etnika, kultury či rasy.
- Jaký byl **smysl dekolonizace**? Vznik dlouhé řady dnešních samostatných států chápeme jako legitimní obohacení mezinárodního společenství a **uplatnění práva** každého národa **na sebeurčení**. Na cestě národů ke svobodě však nelze přehlížet i některé projevy umělé „balkanizace“ (*divide et impera*), velmocenské soutěže (oslabení tradičních evropských koloniálních mocností po druhé světové válce ve prospěch nových supervelmocí budujících vlastní sféry vlivu) a destruktivních metod, které zanechaly negativní stopy v budoucím soužití mezinárodního společenství.

Už **americká etapa** světové dekolonizace (1775-1824) přinesla různé procesy se čtverým vyústěním:

Vznik USA jako výsledek osvobozené války proti Velké Británii v letech 1775-1783 byl úspěšný, protože využil duchovních kapacit „mateřské země“ (školství, ideje, organizace), formuloval program samostatnosti a republikanismu na základě místních tradic zastupitelské demokracie a potřeby náboženské a osobní svobody; postavil do čela vzdělanou politickou elitu (John Adams, Thomas Jefferson, James Madison aj.) a využil příznivých geopolitických faktorů (vzdálenost od Anglie, znalost terénu, mobilizace místních zdrojů aj.).

Vyhlášení nezávislosti **Haiti** k 1.1.1804 bylo sice úspěšným uzavřením boje černých otroků na francouzské části ostrova Santo Domingo-Haiti (od roku 1791), ale silné rasové

konflikty (černoši-mulati-běloši) a nedostatek perspektivních programů formulovaných držiteli moci (otrok Toussaint Louverture teprve jako panský kočí získal základní vzdělání, také první „císař“ Jean Jacques Dessalines byl původně otrokem) vyústily v labilitu politických poměrů, opakované boje o moc a chudobu obyvatel.

Emancipace **španělské Ameriky**, tj. místokrálovství Nové Španělsko, Nová Granada, Peru, Río de la Plata, vyvolaná dynastickou krizí a vpádem Francouzů do Španělska v roce 1808 narazila na problém nové identity (bylo třeba vytvořit nové národní vědomí Venezuelce-Američana, Peruánce-Američana, Mexičana-Američana atd.). Ačkoli v čele revolucí stáli schopní a cílevědomí vůdci (Simón Bolívar, José de San Martín, Miguel Hidalgo atd.), nedocílili úspěchu během první fáze bojů (1809-1815), ale až tehdy, když prosadili komplexní národní programy opírající se o všechny rasově sociální skupiny obyvatelstva (období 1816-1824). Zničující války za nezávislost ukončené bitvou u Ayacucho 9.12.1824 přinesly osvobozeným zemím ekonomickou a politickou labilitu na dalších téměř sto let. Bezprostředním důsledkem oslabení se stala závislost nových republik na britské politice a britských financích, dlouhodobě se vytvořily specifické nedemokratické (*caudillismo*) nebo personalistické modely moci (*cesarismo democrático*). Do mezinárodního společenství po dovršení osvobozenického procesu nicméně vstoupily **Mexiko, Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Kostarika, Panama, Venezuela, Kolumbie, Ekvádor, Peru, Bolívie, Chile, Paraguay, Uruguay** a **Argentina**.

Vyhlášení nezávislosti **Brazílie** na Portugalsku 7.9.1822 bylo rychlou odlokou otrokářské oblasti od konstitucionalistického (revoluce 1820) Portugalska. Šlo spíše o dohodu brazilských statkářů než o akt národní revoluce. Také zde sehrála nejdůležitější roli vzdělaná elita (José Bonifácio de Andrada e Silva, pozdější císařovna Leopoldina Habsburská, její manžel a pozdější císař Pedro). Státní forma ústavního císařství plnila roli spojnice mezi příliš rozptýlenými a slabými regionálními centry obrovské země.

Výsledkem amerického dekolonizačního cyklu bylo vytvoření kontinentální opozice (republiky a konstituční monarchie) evropskému restauračnímu legitimistickému modelu přijatému Vídeňským kongresem. Události oslabily evropské koloniální mocnosti a donutily je na čas obrátit koloniální expanzi do sféry mezinárodního obchodu (*free trade*) orientovaného v 19. století nejprve na Asii, poté (včetně záboru) na Afriku.

V období rozmachu evropského kolonialismu se nicméně objevily prvky **graduální dekolonizace** při utváření britských **dominií** (1850-1910).

Obavy Velké Británie, že by se mohl opakovat případ USA, donutily britské vlády přiznat rozsáhlou samosprávu bělošským osídlencům v řadě vzdálených zemí.

Kanada sjednocená r. 1840 „zákonem o spojení“ se rozvíjela jako bělošská oblast s převážně britskými tradicemi. Proto dostal r. 1855 statut „dominia“ Newfoundland, nakonec zákon britské dolní sněmovny, který vstoupil v platnost 1.7.1867, založil kanadskou federaci jako samosprávné dominium s vlastním dvoukomorovým parlamentem a federální vládou. Generální guvernér jako zástupce koruny neměl pravomoci omezovat autonomii federace.

Také běloši v **Austrálii** založené roku 1788 jako britská trestanecká kolonie dostali v roce 1850 právo vytvářet ústavy, zákonodárné i výkonné orgány v populačních ohniscích. Ústava Nového Jižního Walesu z r.1855 zřizovala jmenovanou zákonodárnou radu, volené zákonodárné shromáždění a vládu podle britského vzoru. Jako dominium byl nakonec vyhlášen 1.1.1901 Australský svaz vybavený federálními i státními orgány.

Na **Novém Zélandě** přijali bílí osadníci první ústavu se samosprávou už v roce 1852. Celá země získala postavení samosprávného dominia v roce 1907.

Rozsáhlou samosprávu získali běloši britského i búrského původu, když 31.5.1910 vstoupil v platnost zákon britského parlamentu o ustavení **Jihoafričké unie**. Specifika tohoto případu tkvěla v rasové skladbě státu: 1,2 milionu bělochů vládlo politicky bezprávným rasám, které tehdy tvořily 4 miliony černochů, půl milionu míšenců (*Cape Coloureds*) a 150 000 Indů. Parlament volili jen běloši starší 18 let, federální ministři byli běloši, také provinční rady volili pouze běloši. V tomto případě založil dominiální statut režim, který se po 2. světové válce definoval přísnou rasovou segregací (*apartheid*).

Uvolňování politické závislosti v dominiích nevyklučovalo posilování závislosti formálně nezávislých zemí na Velké Británii v tomto období (Nepál, Čína). Dominia však vytvořila schůdný model budoucí spolupráce různých kontinentů v jednom civilizačním rámci. Nové pojetí britského impéria potvrdil „Westminsterský statut“ z r.1931 vytvářející volné „společenství národů“ (*Commonwealth*), prozatím jako sdružení dominií.

Po první světové válce odmítly evropské mocnosti Wilsonův princip sebeurčení a setrvaly na ideji koloniální správy. Přesto přerozdělení koloniálního majetku poražených zemí obsahovalo i princip dekolonizace. Ten se týkal institutu „**mandátů**“ (vznik 1919-1920) Společnosti národů v případě mandátů skupiny A, tj. arabských území oddělených od bývalé turecké (osmanské) říše. „Beneficiantů“ se staly Velká Británie a Francie, které vytvořily v oblasti Předního východu nové státy s cílem poskytnout jim samosprávu a nezávislost.

Saúdská Arábie vznikla pod britskou ochranou z iniciativy emíra z Hidžázu (král 1916). Roku 1919 porazili tohoto krále Saúdovci, kteří v roce 1926 vytvořili stát Hidžáz a Nadžd přejmenovaný roku 1932 na Saúdskoarabské království. Smlouvou z Džidy z r.1927 uznali Britové Abd al-Azíze ibn Saúda (vůdce muslimské sekty vahhábovců) nezávislým vládcem.

Irák vytvořili Britové z mosulské, bagdádské a baserské provincie bývalé turecké říše. V roce 1921 dosadili na trůn Fajsala ibn Husajna (vyhnáného ze Sýrie). Roku 1930 formálně přiznali Iráku nezávislost, ale udrželi si kontrolu nad rozsáhlými ložisky ropy, třebaže to vyvolalo (za Gházího, 1933-1939) protibritský nacionalismus.

Palestina byla 1517-1918 součástí osmanské provincie Sýrie. Na základě „Balfourovy deklarace“ (ministr Arthur Balfour slíbil 2.2.1917 lordu Rothschildovi zřízení židovské domoviny pro sionistické hnutí) bylo území v letech 1917-1920 pod britskou vojenskou správou a poté vymezeno (oddělením Zajordánska 1921) jako britský mandát Palestina. Srážky mezi Židy a Araby znemožnily vyhlásit nezávislost (konference v Londýně 1939), takže k osamostatnění státu Izrael došlo až 14.5.1948.

Jordánsko původně mělo tvořit součást Palestiny chápané jako území mezi Egyptem a Irákem. Fajsalův bratr Abdalláh ibn Husajn sbíral v roce 1920 armádu proti Francouzům, kteří zbavili v Sýrii trůnu jeho bratra, ale pak se nakonec na britský nátlak vzdal tohoto úmyslu a za to dostal území na východ od Jordánu nazvané „Zajordánsko“ (*Transjordan*). Po vypršení mandátu tu bylo r. 1946 vyhlášeno nezávislé Hášimovské království, které r. 1949 změnilo název na Jordánsko.

Sýrii odevzdala Spojenecká rada Dohody 25.4.1920 Francii. Po obsazení Damašku francouzským vojskem 25.7.1920 byl ze země vyhnán Fajsal ibn Husajn, kterého 11.3.1920 zvolil králem arabský kongres v Damašku. Povstání Drúzů a následná válka o Damašek (1925) skončily pacifikací až r.1927. V červnu 1928 bylo svoláno Ústavodárného shromáždění (rozeznáno 5.2.1929), francouzský komisař jednostranně vyhlásil 22.5.1930 republiku. Skutečná nezávislost byla proklamována r.1941.

Libanon byl pod francouzským vlivem od r.1860, r.1918 vyhlásili Francouzi pásma Tyru a Tripolisu za nový stát. Ten byl svěřen 1920 Francii, 1926 oddělen od Sýrie. Díky rozsáhlé autonomii bylo vyhlášení nezávislosti k 1.1.1944 spíše formální. Také zde se francouzský vliv projevil v republikánské státní formě.

Přestože v meziválečné době vrcholil kolonialismus, pronikala dekolonizační myšlenka v ideové rovině jako *panafrikanismus* nebo *panarabismus*. Britská vláda uznala

8.8.1919 úplnou nezávislost Afghánistánu, USA umožnily přijetí ústavy a zvolení prezidenta r.1935 na Filipínách.

Po druhé světové válce, již začala „doba poevropská“ (Patočka), nastalo **vrcholné období světové dekolonizace**. Jeho první fází byl **asijský dekolonizační cyklus** (těžiště v letech 1945-1949).

Ahmad Sukarno, vůdce *Partai Nasionalis Indonesia*, vyhlásil 17.8.1945 nezávislost **Indonésie**, vojenská expedice však obnovila moc Nizozemí. Řada povstání a politických ústupků (Spojené státy indonéské ve svazku s Nizozemím) prohlubovala nestabilitu, takže Nizozemí předalo 27.12.1949 ostrovní kolonii (bez západu Nové Guineje) domácím politikům.

2.9.1945 vyhlásil Ho Či Min nezávislost **Vietnamu**. Francouzi však od r.1946 bojovali o obnovení „Francouzské Indočíny“, politickými prostředky se snažili připoutat také Laos a Kambodžu do „Francouzské unie“ a sami po dohodě s annamským císařem Bao Daiem vyhlásili 8.3.1949 nezávislost (jižního) Vietnamu. Snahy podřídit si tato teritoria ukončila 7.5.1954 vojenská porážka Francouzů severovietnamskou armádou (generál Vo Nguyen Giap) v kotlině Dien-bien-phu.

V britské **Indii** vznikl už 28.12.1885 „Indický národní kongres“ požadující autonomii (*svarádž*), v prosinci 1906 byla založena „Muslimská liga“. V meziválečné době podporoval nenásilný odpor (*ahinsá*) proti Britům jako „triumf pravdy“ (*satjágraha*) Móhandás Karamčand „Mahátma“ (Velký Duch) Gándhí. Na základě voleb z 27.12.1945 byla 24.8.1946 ustavena prozatímní místní vláda, ale po muslimském bojkotu bylo nutné rozdělit zemi na muslimskou a hinduistickou část. Vyhlášení nezávislosti **Indie** a **Pákistánu** 15.8.1947 jako dominií britského *Commonwealthu* doprovázely masakry a ničivé migrace, důsledkem byla politická nestabilita (zavraždění Gándhího 1948) a trvalé konflikty mezi Indií a Pákistánem.

V souvislosti s tím Britové opustili také Cejlon (**Šrí Lanka**), který dostal 15.5.1946 autonomii a 4.2.1948 nezávislost. V **Barmě** (Myanmar) vzniklo 9.4.1947 Ústavodárné shromáždění, které umožnilo 4.1.1948 vyhlásit nezávislý „Barmský svaz“, jenž vystoupil z *Commonwealthu*.

Mezitím byla 4.7.1946 vyhlášena definitivní nezávislost **Filipín** na USA.

Afrika byla nejrozsáhleji postižena kolonialismem, který zde vytvořil umělé státní útvary nerespektující přirozené etnické, přírodní a kulturní celky. Ideologie *panafrikanismu* přišla z USA (W.E.du Bois) a z Jamajky, ideologie „černošství“ (*négritude*, Léopold S.

Senghor v Senegalu) měla spíše kulturní než politický obsah. Klanová a kmenová identita nevytvářela národy, situaci komplikovalo sousedství černošského, arabského a bělošského obyvatelstva s přežitky rasismu. Dekolonizační proces (1951 – 1960 – 1975) poznamenalo soupeření bipolárních supervelmocí o nové oblasti urychleně vyvázané z moci tradičních evropských koloniálních mocností. Vzhledem k nepřipravenosti kádřů a často i válečnému způsobu africké dekolonizace byla výsledkem masová politická nestabilita, ekonomický úpadek a dlouhá řada mezinárodních i vnitřních konfliktů.

Dekolonizaci arabské Afriky zahájila **Libye**, kde italský koloniální režim vystřídala roku 1943 spojenecká správa. Podle usnesení VS OSN z 21.11.1949 vznikla federace Tripolisu, Kyrenaiky a Fezzánu jako království 24.12.1951. Také země Maghribu naléhaly od roku 1950 na samostatnost. Strana *Istiklál* vytvořila podmínky k tomu aby Francie udělila nezávislost **Maroku** v roce 1956 (současně zaniklo i „Španělské Maroko“ na severu země), strana *Neo Destúr* Habíba Burghiby docílila nezávislosti **Tuniska** na Francii v tomtéž roce 1956. Po povstání v Alžíru v roce 1954 se v krizi vyvinul stejný požadavek Alžírčanů komplikovaný existencí početného francouzského obyvatelstva v zemi. Teprve po ukončení války dosáhlo roku 1962 nezávislosti na Francii také **Alžírsko**. Na přechodu mezi arabskou a černou Afrikou leželo britsko-egyptské kondominium **Súdán**. Po jednání o autonomii odtud odešli v listopadu 1955 britští vojáci a země vyhlásila v lednu 1956 nezávislost, aniž vyřešila zásadní rozpory mezi muslimským severem a animisticko-křesťanským černošským jihem. Složitě se řešilo italské a britské dědictví v **Somálsku**: čtyřmocenská správa se nerealizovala, v roce 1950 se země stala poručenským územím OSN pod správou Itálie (výjimečně dostal poražený stát mandát od *Trusteeship Council*) s cílem připravit zemi do deseti let k vyhlášení nezávislosti (1960) a ke sjednocení bývalé italské a britské části.

Černá Afrika žádala těsně po druhé světové válce pouze autonomii a kulturní povznesení. Tlak na dekolonizaci se však projevil v britských územích vznikem řady nacionalistických stran. Francie přijala 23.6.1956 „Deferrův rámcový zákon“ navrhuující rozsáhlou vnitřní autonomii jednotlivých zemí v rámci francouzského společenství. Ačkoli málokde existovala národní soudržnost, přešli vůdci k prosazování úplné nezávislosti. Té nejdříve v roce 1957 dosáhlo britské Zlaté pobřeží, které Kwame Nkrumah přejmenoval na **Ghanu**. Dominiální statut byl r.1960 změněn na republiku, tvůrce státu byl svržen převratem r.1966. Francouzský návrh autonomie se setrváním ve svazku s Francií odmítla roku 1958 **Guinea**, jejíž vůdce Sékou Touré, jeden z propagátorů „afrického socialismu“, tím přesvědčil prezidenta de Gaulla o nutnosti rozpustit koloniální říši v co nejbližší době.

V roce Afriky 1960 došlo k vyhlášení nezávislosti řady afrických zemí. Z britského impéria dosáhla nezávislosti **Nigérie** vybavená od roku 1950 rozsáhlou autonomií. Neřešení etnických a náboženských problémů zde způsobilo řadu převratů a v letech 1967-1970 krvavou válku mezi federální armádou a odštěpenou východní oblastí Biafra (princiální otázka: zachovat koloniální celky, nebo umožnit emancipaci národů). Nezávislosti dosáhla v roce 1960 většina francouzských kolonií: **Kamerun**, **Togo**, francouzskou kulturou ovlivněný **Senegal**, dále **Mali** (bývalý Francouzský Súdán), ostrovní **Madagaskar**, **Benin** (tehdy ještě pod názvem Dahomé), ekonomicky slabé pouštní státy **Niger** a **Burkina Faso** (tehdy Horní Volta), dále **Pobřeží Slonoviny**, jehož dlouholetý vůdce Félix Houphouët-Boigny i nadále těsně spolupracoval s Francií, saharský **Čad**, který později několikrát vyvolal vážné regionální konflikty, **Středoafriická republika** (bývalé pralesní území Ubangi-Šari) proslulá později epizodní přeměnou na Bokassovo „Středoafriické císařství“, dále **Kongo** (Střední Kongo, Kongo-Brazzaville), rovníkový **Gabon** a konečně západosaharský pouštní útvar nazvaný **Mauritánie**. V krizi se vyvinula ukvapená nezávislost Belgického **Konga** (později Zair, Demokratická republika Kongo). V okamžiku vyhlášení samostatnosti 30.6.1960 bylo na obrovském území pouze 12 vysokoškolsky vzdělaných lidí, narazily na sebe levicové koncepce (*Národní hnutí Konga* – Patrice Lumumba), tribalistické pokusy obnovit středověkou říši Kongo (strana ABAKO), regionální separatismus (těžební provincie Katanga-Shaba – Moisé Tshombe) i rasová nenávisť vůči bílým Belgičanům proslulým přehlíživým *paternalismem*. Během občanské války byl počátkem roku 1961 zabit premiér P. Lumumba. Boj KGB a CIA o konžskou pánev odsoudil do podřízené role i OSN, jejíž ozbrojená akce (1961-1962) byla neúspěšná; během nasazení zahynul při leteckém neštěstí i generální tajemník OSN Dag Hammarskjöld. Konečné řešení krize diktaturou generála J-D. Mobutua (1965) znamenalo vydání konžského lidu na pospas domácí elitě náchylné k násilí a korupci.

Po roce Afriky byla dokončena dekolonizace dalších území: **Tanganika** využila programu *ujamaa vijijini* založeného na afrokomunistické venkovské občinové solidaritě pro nezávislost 1961 (1964 spolu se Zanzibarem a Pembou sloučena v **Tanzánii**). Nezávislosti na Británii dosáhla také **Sierra Leone** (1961), z belgického poručenského území Ruanda-Urundi se r.1962 staly samostatné republiky **Rwanda** a **Burundi**. Ozbrojené hnutí Mau-Mau (vůdce Jomo Kenyatta) zdrželo nezávislost bývalé britské kolonie **Keni** vyhlášenou 1963. Rozpory koloniálního celku a feudální provincie Buganda zdržely i nezávislost (na Británii) **Ugandy** (1963). Následovaly **Malawi** (býv. Něsko-Nyassaland, 1964), **Zambie** (býv. Severní Rhodesie, 1964), **Botswana** (býv. Bečuánsko, 1966), **Gambie** (1965), **Lesotho** (býv.

Basutsko, 1966), **Svazijsko** (1968), ostrov **Mauricius** (1968) – všechny nezávislé na Británii – a bývalá Španělská, nyní **Rovníková Guinea** (1968).

V souvislosti s odchodem koloniálních mocností z Afriky se dekolonizace rozšířila i na poslední závislé země. V Evropě jimi byly bývalé britské kolonie **Malta** (1964) a **Kypr** (1964), v Americe získaly nezávislost na Británii **Jamajka** (1962), **Trinidad a Tobago** (1962) a (Britská) **Guayana** (1966), v Asii **Malajsko** přetvořené v **Malajsii** (1963) a **Singapur** (1971). Nezávislost bývalého Britského Hondurasu ve střední Americe zdržely guatemalské územní nároky, takže osamostatnění **Belize** bylo vyhlášeno až r.1981. V 70. letech byly pak řešeny poslední drobné kauzy jako r. 1975 nezávislost ostrovů v Indickém oceánu **Komory**, nezávislost bývalé Nizozemské Guayany v Jižní Americe nazvané **Surinam** (1975), ostrovů **Seychely** v Indickém oceánu (1976, na Británii), nezávislost bývalého Francouzského Somálska zvaného dnes **Džibutsko** (1977). V roce 1975 opustili Španělé **Západní Saharu**, kterou poté anektovalo Maroko (o nezávislost usiluje osvobozenecká fronta POLISARIO). Z britských území v Arábii vznikly jako samostatné státy **Kuvajt** (1961), **Bahrajn** (1961), **Aden** (1967), **Katar** (1971), **Spojené arabské emiráty** (1971) a **Omán** (1971). Z britských majetků v Oceánii vznikly státy **Nauru** (1968), **Fidži** (1970), **Tonga** (1971), **Papua Nová Guinea** (1975), **Šalomounovy ostrovy** (1978), **Tuvalu** (1978), **Kiribati** (1979), **Vanuatu** (1980) a sultanát **Brunej** (1984) na Borneu-Kalimantanu, z britské říše v ostrovní střední Americe vznikly jako samostatné státy **Barbados** (1965), **Bahamy** (1973), **Grenada** (1974), **Dominika** (1978) **Sv. Lucie** (1979), **Sv. Vincent** (1980), **Antigua-Barbuda** (1981) a **Sv. Kryštof a Nevis** (1981).

Nejdéle vzdorovalo dekolonizaci nejstarší portugalské zámořské impérium. Násilný zábor **Portugalské Indie** v roce 1961 a přičlenění tří drobných enkláv k Indické republice však ukázaly, že historické nároky a dlouholeté vazby (např. už r. 1491 pokřtili portugalští mniši krále Konga) nebudou ani regionální mocnosti respektovat. Od roku 1961 podporovaly všechny supervelmoci odboj v portugalských pevninských afrických územích. Po „karafiátové revoluci“ 25.4.1974 však Portugalsko své zámoří opustilo, takže vznikly samostatné africké státy **Guinea-Bissau** (1973/1974), **Kapverdské ostrovy**, **Angola**, **Mosambik**, a **Svatý Tomáš a Princův ostrov** (vše 1975). Válečný způsob vynucování dekolonizace plynule přerostl v kruté občanské války v osvobozených pevninských státech (Mosambik do 1992, Angola do 2002, Guinea-Bissau do 1999). Specifické politické poměry ve východní Asii způsobily, že ukvapená a nezdařená dekolonizace Portugalského Timoru vyvolala r. 1975 krvavou indonéskou okupaci.

K dořešení zbyly specifické případy a drobné zbytky bývalých evropských koloniálních celků. Mezi nejzávažnější kauzy první skupiny patřil problém britské Jižní Rhodesie, která vyhlásila tzv. jednostrannou nezávislost pod bělošskou vládou 11.11.1965, ale po mezinárodní blokádě a odboji předala menšina moc černošské většině v r. 1980, kdy vznikl stát **Zimbabwe**. Ještě složitější problém vznikl různou právní interpretací statutu bývalé Německé Jihozápadní Afriky přičleněné podle mandátního usnesení Společnosti národů k Jihoafrické unii. Odboj vedený stranou SWAPO a komplikovaný kubánskou, angolskou a jihoafrickou válečnou angažovaností byl dořešen až v roce 1990 vyhlášením **Namibie**.

Graduálně a mírově byl vyřešen transfer posledních evropských území v Číně, když Britové opustili **Hongkong** (1997) a Portugalci **Macao** (1999).

Mezitím některé velké nezávislé státy anektovaly okolní území tak, aby de facto obnovily bývalé koloniální říše. Indonésie násilně připojila v roce 1963 západní polovinu Nové Guineje (*Irian Jaya*) pod správou OSN. Z takových situací se dokázal osvobodit po čtvrtstoletém odboji proti indonéské genocidě pouze **Východní Timor** (2002). Vzácně naopak došlo k uvolnění země s odlišnými rysy ze svobodného státu – ze svazku s Pákistánem se vymanil etnicky odlišný **Bangladéš** (1971), ze svazku Etiopií odešla bývalá italská kolonie **Eritrea** (1993).

Světová dekolonizace nepostupovala většinou graduální cestou s dostatečným ekonomickým, politickým a bezpečnostním zajištěním. Během několika let rozpustila impéria budovaná staletí, vytvořila novou podobu mezinárodního společenství, ale zanechala za sebou řadu problémů. Pro osvobozené národy bylo mnohdy obtížné přežít pod nekompetentní domácí elitou (Idi Amin v Ugandě, „císař“ Bokassa ve „Středoafričtém císařství“ - Středoafričtá republika atd.). Nové státy velmi často brzdila vlastní byrokracie neschopná koncipovat rozvojové programy, překážkou rozvoje se (například v Africe) staly každodenní diskrepance mezi umělým státem a nacionalistickými (*nation-state*) či tribalistickými idejemi, mezi evropským a domácím jazykem, mezi evropskými a domácími náboženskými představami. Jako celosvětový problém se později ukázalo, že umělé urychlování národně-osvobozenického úsilí podporou ozbrojených skupin vyvolalo rozsáhlé zmilitarizování „třetího světa“ (formálně vřazeného do tzv. bloku neangažovaných zemí), kde každý teroristický akt (keňské hnutí Mau-Mau, masakry FNLA po 15.3.1961 v Angole atd.) byl oslavován jako legitimní prostředek osvobození. Skutečnou nezávislost problematizovalo občas už ve stadiu odboje odvození rezistence od supervelmocenské patronace – například v Angole se po roce 1961 utvořila tři odbojová hnutí, která v podstatě válčila mezi sebou o

budoucí politickou moc ve státě ve prospěch SSSR, USA a Číny. Po získání nezávislosti upadlo velmi mnoho nových zemí do závislosti na supervelmocích nebo mezinárodních podnikatelských skupinách. Nestabilita, převraty, lokální války, migrace, ničení životního prostředí a další problémy ukázaly často relativitu nezávislosti, západoevropský model demokracie i východoevropský komunismus se jen obtížně snášely kupříkladu s africkou politickou kulturou založenou na charismatických vůdcích. Situaci dodnes zhoršuje nespravedlivý ekonomický řád, v němž většina rozvojových zemí vzniklých z dekolonizovaných impérií nenachází možnosti rozvoje a blahobytu, který slibovali jak domácí vůdci, tak světoví promotóři dekolonizace.

Nelze nevidět četné pozitivní stránky dekolonizace. Tam, kde proběhla mírovou cestou a opírala se o uvědomělý státní národ (Kapverdáné, Tswanové, Jamajčané) nebo o nábožensky a kulturně stmelené společenství (obyvatelé Východního Timoru), umožnila rozvíjet novou identitu podle potřeb nových národů. Nejméně konfliktní byla dekolonizace britského impéria, ale i výrazně konfliktní povaha portugalské dekolonizace přinesla výjimečně pozitivní odkaz (Kapverdy).

Část někdejších kolonií neprošla dekolonizací a zachovala si dobrovolně buď vazbu na bývalou mocnost (Francouzská Polynésie, Nizozemské Antily, britské ostrovy Turks and Caicos v Karibiku, ostrov Svaté Heleny ve středním Atlantiku atd.), nebo se do této země přímo integrovala (zámořské departementy Francie jako Francouzská Guayana, Martinik, Guadeloupe, Réunion aj.). Tyto případy dokládají, že dekolonizace nebyla ve všech případech nutná ani jinde a že byla mnohdy v jiných územích vyvolána spíše konjunkturálním tlakem světového řádu než vnitřní potřebou některých společenství.

Rozsáhlý dekolonizační proces, který zásadně poznamenal charakter 20. století, našel svou analogii v rozpadu sovětské sféry vlivu po roce 1990. Také zde bylo legitimní osvobození celé řady států vzniklých ze SSSR a Jugoslávie doprovázeno špatným personálním, ekonomickým a politickým zajištěním, a proto zplodilo „malé války“, intervence, „etnické čištění“, drastický pokles životní úrovně a nestabilitu.

Příznačným důsledkem dokonalé „globalizace vestfálského systému“ je vědomí, že se jednotlivé osvobozené země musí opět spojit do celků schopných odolat tlakům mocnějších subjektů či nadnárodních korporací. Některá integrační seskupení navazují na bývalé koloniální tradice (britský *Commonwealth*, dále roku 1996 založené „Společenství zemí s portugalským jazykem“ - CPLP aj.).

Současné **problémy třetího světa**, tj. rozvojových zemí, zesiluje kromě rozporuplného dědictví koloniální a dekolonizační historie také soudobý proces globalizace spojené s nespravedlivým ekonomickým řádem.

V **Asii** narůstá příkrá sociální nerovnost. Podřízenost světovým finančním centrům způsobuje masovou chudobu a otrockou práci dospělých i dětí, tlak euroamerického světa vyvolává odpor označovaný jako islámský (Írán, Afghánistán, Irák atd.) nebo hinduistický (Tamilové na Šrí Lance) fundamentalismus. Nebezpečí pro svět představují zbraně hromadného ničení. Do prostředí autochtonních kultur a náboženství není vždy možné vnášet evropský model demokracie, jestliže řešením se jeví například konfuciánská kázeň (Čína, Tchaj-wan) vynucovaná i v demokratických systémech násilnými prostředky (bičování v Singapuru).

Latinská Amerika je po dvou stech letech formální politické svobody kontinentem propastných sociálních rozdílů. Nadnárodní korporace zde udržují celé národy v krajní chudobě (náklady na pracovní sílu představují v ceně banánu prodávávaného koncernem *Chiquita* pouhé 0,5 procenta), devastují obrovské regiony, jako je Amazonie. Vlády (Pinochet od 1973 v Chile, současné vlády Bolívie atd.) jsou zde často garancí cizích podnikatelských aktivit, nikoli blahobytu vlastních občanů. Bankroty celých států (Brazílie 1998, Argentina 2002) plodí nejistotu, řešením masové bídy je mnohdy protispolečenská činnost počínaje prodejem drog a konče partyzánskými válkami ve městech i na venkově.

V **Africe** se všechny problémy splétají. Na arabském severu je jen stěží potlačován takzvaný islámský fundamentalismus jako projev odporu vůči chudobě. Černá Afrika je destabilizována politickým chaosem, neodpovědnými představiteli podřízenými cizím hospodářským zájmům (poprava světoznámého nigerijského aktivisty Ken Saro Wiwy roku 1995 vlastní vládou pro protesty proti praktikám koncernu Shell je drasticky varovným příkladem). Občanské války a převraty ústí v časně humanitární katastrofy (dětské vraždící bojůvky dříve v Ugandě, nedávno v Sieře Leone, státem řízené genocidní operace proti vlastnímu obyvatelstvu, jako je současný případ súdánského Darfúru) zesilované ekonomickou slabostí. Otroctví, byrokratismus, korupce, migrace způsobené ekologickými nebo politickými katastrofami a další metly nenacházení v ostatním světě příliš velké pochopení ani snahu problémy řešit

Nesmírné přírodní, lidské, kulturní i intelektuální kapacity stejně jako získaná svoboda „třetího“ světa umožnily řadě lidí v asijských, latinskoamerických i afrických státech slušný a důstojný život. Přesto nastala v příliš mnoha oblastech kritická situace. Na prahu nového tisíciletí, kdy na světě žije přes šest miliard lidí, platí rozvojové země zemím rozvinutým

Kabinet ibero-amerických studií

* Fakulta humanitních studií * Univerzita Hradec Králové *

ročně 30 miliard USD jako splátku zahraničních dluhů (bohatí se stávají bohatšími a chudí chudšími), každý rok se jeden milion dětí stane obětí obchodu, každé 4 sekundy umírá na světě hlady jedna lidská bytost, každých 8 sekund zemře žízni jedno dítě, protože jeden a půl miliardy lidí nemá přístup k čisté vodě.

Globalizovaný svět bude muset tyto rozpory řešit. Prvním krokem k řešení je znalost a informovanost, druhým krokem je angažovanost.

Přednáška pro Masarykovu společnost, Hradec Králové 2003.